

Consequences of war crimes on the criminal law of Ukraine

Наслідки військових злочинів за кримінальним законодавством України

Serhii Kharytonov

Ключові слова:

ознаки складу злочину, наслідки, військовослужбовець, військові злочини.

Key words:

signs of crime, effects, serviceman, war crimes.

Постановка проблеми. Кваліфікація злочину передбачає необхідність чіткого встановлення та доказування всіх ознак складу злочину, передбаченого у відповідній статті Кримінального кодексу. Вивчення шкідливих змін в соціальному середовищі, які є наслідком військових злочинів, та співвідношення їх із законодавчою конструкцією потребують достатньої ретельності. Аналізуючи наслідки військових злочинів, ми робимо висновок, що деякі з них потребують законодавчих змін.

Стан науки кримінального права, ступень реалізації її функцій та завдань, відсутність глибоких теоретичних досліджень у сфері військових злочинів обумовлюють потребу в активізації розробки зазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення питань військових злочинів за період незалежності України зробили такі вчені, як Г.В. Андрусів, В.М. Білоконєв, П.П. Богуцький, В.П. Бондаєвський, В.К. Грищук, М.І. Карпенко, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, М.І. Хавронюк, Г.І. Чангулі.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка людська діяльність породжує зміни в навколишньому середовищі, злочинна діяльність не є винятком. Ще Ф. Лист писав: «Поняття дії потребує настання змін в зовнішньому світі (тобто в людях та речах). Ці зміни ми називаємо наслідками»¹. Прояв матеріальної ознаки злочину знаходить своє вираження в настанні суспільно небезпечних наслідків, тобто злочин не закінчується вчиненням дії або бездіяльності, він продовжується далі, включаючи шкоду (загрозу настання шкоди), яка спричиняється внаслідок цієї поведінки. Злочинне діяння таким чином впливає на об'єкт, охоронюваний кримінальним законом, що суспільні відносини або перестають існувати, або значною мірою деформуються.

Інакше кажучи, сутність суспільної небезпеки має дуалістичну природу, а саме заподіяння або реальна загроза заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, при цьому як в першому так і в другому випадках діяння вже викликало негативні зміни в суспільних відносинах.

Суспільна небезпечність наслідків злочину – один з основних показників ступеня суспільної небезпечності діяння загалом, що безпосередньо визначає тяжкість кримінальної відповідальності і покарання. Це обумовлює важливість технічно грамотного та правильного опису таких наслідків в законі.

Тому одним з важливих завдань законодавця під час конструювання складів злочину в межах щонайменше розділу кримінального кодексу є чітка та однотипна побудова наслідків в диспозиції статті. Розбіжності в описі, а в подальшому й непорозуміння практичними працівниками сутності та змісту суспільно небезпечних наслідків впливають на правильність кваліфікації діянь та призначення покарання.

В теорії кримінального права не сформульовано єдиного поняття злочинних наслідків. Н.Ф. Кузнєцова визначає їх як шкідливі зміни в суспільних відносинах, що охороняються кримінальним законодавством та

¹ Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть / Ф. Лист. – М., 1903. – 358 с.

які відбулись внаслідок злочинної дії або бездіяльності суб'єкта². В.М. Кудрявцев вважає, що злочинні наслідки – це передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна або нематеріальна шкода, що спричинена злочинним діянням (бездіяльністю) об'єкта посягання – охоронюваним законом суспільним відносинам та їх учасникам³. А.С. Міхлін під злочинними наслідками розуміє шкоду, яку спричинила злочинна діяльність людини суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом⁴. Злочинні наслідки – це протиправні зміни суспільних відносин, що полягають в повному або частковому, тимчасовому або постійному ускладненні чи ліквідації можливості здійснення суб'єктом суспільних відносин своїх інтересів, як вважав М.Й. Коржанський⁵. Є.А. Фролов трактував злочинні наслідки як збитки, від спричинення яких суспільні відносини охороняються засобами кримінального права⁶. Деякі науковці, як ми вважаємо, безпідставно виділяли злочинні наслідки та злочинний результат: «Злочинний результат – це шкідливі зміни, що виникають в охоронюваних законом відносинах внаслідок умисного діяння. Злочинні наслідки – необережна шкідлива зміна, що виникла в охоронюваних суспільних відносинах внаслідок порушення винним загальноновизнаних норм обережності або спеціальних правил безпеки»⁷. Прибічники однієї з останніх точок зору розглядають наслідки, використовуючи два підходи, а саме соціальний та юридичний. В загальносоціальному аспекті наслідки – це протиставлення особистих інтересів винної особи суспільним інтересам, що виражаються в порушенні принципу соціальної справедливості, що тягнуть припинення (деструкцію), зміну соціально корисливих суспільних відносин або формують нові антигромадські відносини. Юридичний підхід трактує наслідки як результат кримінальної дії (бездіяльності) суб'єкта, що тягне зміни в об'єктивній дійсності в соціально значущій сфері, яка охороняється кримінальним законом. Немає єдності точок зору і в питанні класифікації наслідків. Так В.Д. Філімонов, протиставляючи особисті інтереси винного суспільним інтересам, виділяє: 1) припинення соціально корисливих суспільних відносин; 2) негативні зміни соціально корисливих суспільних відносин; 3) виникнення антигромадських суспільних відносин⁸. Науковці, які як наслідки розглядають шкоду (збитки), поділяють на матеріальні та нематеріальні. Матеріальні тягнуть майнову або фізичну шкоду, а нематеріальні – моральну, політичну, ідеологічну, організаційну, управлінську, соціально-психологічну та іншу шкоду. А.С. Міхлін, класифікуючи наслідки на матеріальні та нематеріальні, в останніх виділяє особисті та неособисті. Матеріальна шкода поділяється на особисту та майнову, яка складається з прямих збитків та неотримання належного⁹. М.І. Ковалів вважав, що наслідки можуть бути матеріальними (майнові збитки або упущена вигода), фізичними (смерть людини, спричинена шкода її здоров'ю, нормальному розвитку організму тощо), екологічними (забруднення атмосфери, спричинення шкоди флорі та фауні), моральними (спричинення шкоди моральному вихованню або образу статусу суспільства), соціальними (що становлять небезпеку для державного чи суспільного устрою або для правопорядку)¹⁰. На прості та складні пропонує поділяти наслідки Г.В. Тимейко, до перших, на його думку, слід відносити ті, за яких шкода спричиняється одному елементу суспільних відносин, до других – декільком об'єктам посягання¹¹.

Структура злочинних наслідків вперше була проаналізована В.М. Кудрявцевим, який виділив два її основні елементи:

- 1) порушення тієї фактичної суспільної відносини, заради охорони якої встановлена відповідна кримінально-правова норма;
- 2) порушення відповідних правових відносин, які встановлені для охорони певного блага.

В злочинах, які вчиняються шляхом впливу на матеріальні предмети (форми, умови або передумови існування суспільних відносин), злочинні наслідки можуть включати і третій матеріальний елемент. Так, під час злочинного пошкодження або знищення майна власника піддається шкідливим змінам предмет злочину – матеріальна річ.

² Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н.Ф. Кузнецова. – М., 1958 – 215 с.

³ Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М., 1960. – 220 с.

⁴ Михлин А.С. Последствия преступления / А.С. Михлин. – М., 1969. – 320 с.

⁵ Коржанский Н.Й. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.Й. Коржанский. – М. 1980. – 365 с.

⁶ Фролов Е.А. Объект и преступные последствия при посягательстве на социалистическую собственность / Е.А. Фролов // Учен. зап. Сverdловского университета. – 1968. – Вып. 8. – С. 111.

⁷ Землюков С.В. Преступный вред: теория, законодательство, практика : дисс. ... докт. юрид. наук / С.В. Землюков. – М., 1994. – 132 с.

⁸ Филимонов В.Д. Объект преступления и последствия преступления / В.Д. Филимонов // Уголовное право. – 2010. – № 3. – С. 70.

⁹ Михлин А.С. Последствия преступления / А.С. Михлин. – М. : Юридическая литература, 1969. – 104 с.

¹⁰ Ковалев М.И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления / М.И. Ковалев. – Красноярск, 1991. – 176 с.

¹¹ Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г.В. Тимейко. – Ростов-на-Дону, 1977. – 216 с.

Поділяючи точку зору науковців щодо того, що шкода та збитки є синонімічними поняттями, вважаємо, що наслідками військових злочинів є негативні матеріальні або нематеріальні зміни, що відбуваються в об'єкті посягання, відповідних правовідносинах під час здійснення військової служби.

Аналізуючи опис суспільно небезпечних наслідків, які виступають в ролі конститутивних або кваліфікуючих ознак військових злочинів, можна зробити висновок, що їх основна маса сконструйована з використанням оціночної лексики, яку наповнюють конкретним змістом, залежно від ситуації та з подальшим застосуванням правоохоронні органи та суд. Вважається, що саме у використанні оціночних понять виявляється динамізм права.

В ідеалі, звісно, наслідки повинні бути наскрізним поняттям в Кримінальному кодексі, тобто таким, що використовується неодноразово і має одне й те ж значення, які зберігають своє значення незалежно від того, щодо якого інституту кримінального права вони використовуються. І однакові наслідки необхідно тлумачити однаковою чином для будь-якого складу злочину. В чинному КК України, наприклад, істотна шкода та тяжкі наслідки у злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. ст. 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України), відрізняється як в матеріальному, так і в нематеріальному вигляді від тієї ж шкоди (наслідків), передбаченої в диспозиціях військово-службових злочинів (ст. ст. 425 та 426 КК України).

Ми вважаємо, що для більш грамотного, однакового та, відповідно, законного тлумачення норм, зосереджених в розд. XIX КК України, потрібно вдосконалити деякі статті цього розділу. Тому що технічна недосконалість права, як вважав Рудольф фон Ієринг, не є лише частковою недосконалістю, не є зневагою окремої сторони права. Технічна недосконалість є недосконалістю всього права, недоліком, що гальмує право та заважає йому в здійсненні всіх його цілей та завдань¹².

Законодавець, конструюючи склади військових злочинів у вигляді обов'язкових або кваліфікуючих ознак, використовує такі види наслідків: 1) істотна шкода (ч. 2 ст. 410, ч. 1 ст. 425, ч. 1 ст. 426, ч. 1 ст. 426-1, ч. 2 ст. 426-1); 2) шкода у великих розмірах (ч. 1 ст. 412); 3) тяжкі наслідки (ч. 1 ст. 403, ст. 416, ст. 417, ч. 1 ст. 419, ч. 1 ст. 420, ч. 1 ст. 421, ч. 2 ст. 402, ч. 2 ст. 404, ч. 3 ст. 406, ч. 2 ст. 411, ч. 2 ст. 412, ч. 3 ст. 414, ч. 3 ст. 422, ч. 2 ст. 425, ч. 2 ст. 426, ч. 3 ст. 426-1); 4) побой (ч. 2 ст. 405, ч. 1 ст. 406); 5) інші насильницькі дії (ч. 2 ст. 405); 6) інше насильство (ч. 1 ст. 406); 7) тілесні ушкодження (ч. 2 ст. 405, ч. 1 ст. 414, ч. 2 ст. 414); 8) легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження (ч. 2 ст. 406); 9) середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження (ч. 1 ст. 415); 10) смерть (ч. 2 ст. 414); 11) загибель потерпілого (ч. 1 ст. 415); 12) загибель людей (ч. 2 ст. 412); 13) загибель кількох осіб (ч. 3 ст. 414, ч. 2 ст. 415); 14) зв'язок з умисним вбивством (ч. 5 ст. 404); 15) катастрофа (ст. 416); 16) загибель корабля (ст. 417); 17) небезпека для довкілля (ч. 1 ст. 414). Характеризуючи істотну шкоду для всіх військових злочинів, на наш погляд, слід виходити з положень, які закріплені в примітках до ст. 425 КК України: «вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Взагалі застосування норми, що містить в собі оціночні поняття, викликає на практиці певні складнощі, тому що зміст та обсяг вказаних понять розкривається лише по відношенню до конкретного випадку, внаслідок оціночно-пізнавальної діяльності суб'єкта, що застосовує норму права. Наявність таких понять в кримінальному праві, а також їх логічно-юридичну природу нерідко пояснюють необхідністю придання закону більшої повноти, гнучкості, динамічності для того, щоб кримінальний закон міг враховувати все розмаїття явищ в їх динаміці та розвитку. Як правильно відзначив М.І. Панов, головними обставинами, що визначають логічно-гносеологічні особливості оціночних понять та їх необхідність в кримінальному праві, є множинність, складність та невизначеність явищ (об'єктів, факторів) об'єктивного світу, які ці поняття покликані відображати¹³.

Коли йдеться про збитки нематеріального характеру, то, на нашу думку, слід керуватися Постановою пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 року № 15 з урахуванням специфіки військової служби.

Якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і

¹² ф. Ієринг Р. Избранные труды : в 2 т. / Р.Ф. Ієринг. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – Т. 2. – 2006. – 547 с.

¹³ Панов Н.И. Оценочные понятия и их применение в уголовном праве / Н.И. Панов // Проблемы социалистической законности : респ. межведом. науч. сборник. – 1976. – № 7. – С. 99–106.

громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що ускладнюють виконання воєнною організацією України своїх функцій, приховування злочинів. Під час вирішення питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, потрібно також враховувати кількість потерпілих громадян.

У зв'язку з тим, що законодавець у примітках до ст. 185 під великим розміром визнає суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину, тобто аналогічну істотній шкоді, слід, на наш погляд, в ч. ст. 412 шкоду у великому розмірі замінити на істотну шкоду.

Таким же чином слід тлумачити тяжкі наслідки, тобто розуміється шкода, яка у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Аналізуючи наслідки у вигляді тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 405, ч. ч. 2, 3 ст. 406, ч. ч. 1, 2 ст. 414, ч. 1 ст. 415) під кутом покарання, яке передбачено у санкціях відповідних статей, можна зробити такі висновки: під тілесними ушкодженнями, заподіяними начальнику у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби (ч. 2 ст. 405), за які передбачено покарання від двох до семи років позбавлення волі, слід розуміти лише легкі та середньої тяжкості ушкодження. Спричинення тяжких тілесних слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за ч. 2 ст. 405 та ч. 1 ст. 121. Під час порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ч. ч. 1, 2 ст. 414), під тілесними ушкодженнями слід розуміти легкі, середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження. Щодо ч. ч. 2, 3 ст. 406 та ч. 1 ст. 415 проблем з кваліфікацією не існує, тому що законодавець чітко визначив ступінь тяжкості тілесних ушкоджень.

Небезпека для довкілля (ч. 1 ст. 414). Делікти створення небезпеки порушують стан захищеності, безпеки суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону, порушують безпечні умови їх функціонування. Законодавець, криміналізуючи делікти поставлення в небезпеку, не обмежується в таких випадках вказівкою на порушення спеціальних правил, вочевидь, для того, щоб уникнути формальних підходів під час кримінально-правової оцінки вказаних порушень без урахування ступеня небезпеки, створеної ними для охоронюваних законом відносин. Створення небезпеки для довкілля розуміється як виникнення загрози заподіяння шкоди рослинному і тваринному світу.

Смерть особи як кваліфікуюча ознака передбачена в таких статтях: ч. 5 ст. 404, ч. 2 ст. 412, ч. 2 ст. 414, ч. 3 ст. 414, ч. ч. 1, 2 ст. 415. Причому законодавець використовує різні конструкції цього наслідку: «смерть потерпілого», «загибель потерпілого», «загибель кількох осіб», «загибель людей», «пов'язане з умисним вбивством». У всіх цих складах злочинів додатковим об'єктом є життя людини, і вони вважаються закінченими з моменту настання біологічної смерті, тобто моменту, коли внаслідок припинення роботи серця відбулися незворотні процеси розпаду кліток центральної нервової системи. З етимологічної точки зору смерть та загибель є синонімічними словами. Український тлумачний словник дає такі визначення цих понять: загибель – втрата життя, смерть, зазвичай передчасна, припинення існування, смерть – припинення життєдіяльності організму і загибель його¹⁴. Поняття «кількох осіб» та «людей» також означає одні й ті ж наслідки, а саме смерть двох або більше осіб. На нашу думку, наслідки, пов'язані зі смертю особи, слід викласти одноманітно: «смерть потерпілого» та «смерть кількох осіб». Частина 5 ст. 404 не потребує змін, тому що смерть як кваліфікуюча ознака виникає лише внаслідок умисного вбивства.

Під катастрофою, згідно зі ст. 416, слід розуміти авіаційну подію, яка пов'язана зі смертю або зникненням безвісти членів екіпажу чи інших осіб, а також у разі отримання ними тілесних ушкоджень зі смертельним наслідком під час:

- перебування у цьому повітряному судні;
- безпосереднього зіткнення з будь-якою частиною повітряного судна, включаючи частини, що відокремилися від цього повітряного судна;
- безпосередньої дії струменя газів реактивного двигуна;
- зникнення безвісти повітряного судна.

Загибель корабля (ст. 417) – це повне його зруйнування чи затоплення.

¹⁴ Український тлумачний словник (тезарезус) 250 000 слів / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун, 2016. – 1696 с.

Висновки. Отже, у статті проаналізовано наслідки злочинів, передбачених розд. XIX КК України «Злочини проти порядку проходження військової служби», а також уніфіковано законодавчі конструкції окремих наслідків військових злочинів.

Анотація

Будь-який злочин тягне за собою спричинення шкідливих наслідків охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам. У статті проаналізовано наслідки злочинів, передбачених розд. XIX КК України «Злочини проти порядку проходження військової служби». Зроблена спроба уніфікувати законодавчі конструкції окремих наслідків військових злочинів з метою уникнення плутанини у правозастосовній діяльності та вдосконалення чинного Кримінального кодексу України.

Summary

Any crime entails causing bad consequences by a protected criminal law Public relations. The article analyzes the consequences of crimes provided for in the section XIX CC of Ukraine "Crimes against the order passage of military service". There was an attempt to unify the legislative constructions of certain consequences of military crimes to prevent confusion in law enforcement activities and the improvement of the current criminal code of Ukraine.

Використана література:

1. Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть / Ф. Лист. – М., 1903. – 358 с.
2. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н.Ф. Кузнецова. – М., 1958 – 215 с.
3. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М., 1960. – 220 с.
4. Михлин А.С. Последствия преступления / А.С. Михлин. – М., 1969. – 320 с.
5. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М., 1980. – 365 с.
6. Фролов Е.А. Объект и преступные последствия при посягательстве на социалистическую собственность / Е.А. Фролов // Учен. зап. Сverdlovского университета. – 1968. – Вып. 8. – С. 111.
7. Землюков С.В. Преступный вред: теория, законодательство, практика : дисс. ... докт. юрид. наук / С.В. Землюков. – М., 1994. – 132 с.
8. Филимонов В.Д. Объект преступления и последствия преступления / В.Д. Филимонов // Уголовное право. – 2010. – № 3. – С. 70.
9. Михлин А.С. Последствия преступления / А.С. Михлин. – М. : Юридическая литература, 1969. – 104 с.
10. Ковалев М.И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления / М.И. Ковалев. – Красноярск, 1991. – 176 с.
11. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г.В. Тимейко. – Ростов-на-Дону, 1977. – 216 с.
12. ф. Иеринг Р. Избранные труды : в 2 т. / Р.Ф. Иеринг. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – Т. 2. – 2006. – 547 с.
13. Панов Н.И. Оценочные понятия и их применение в уголовном праве / Н.И. Панов // Проблемы социалистической законности : Респ. межведом. науч. сборник. – 1976. – № 7. – С. 99–106.
14. Український тлумачний словник (тезарезус) 250 000 слів / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2016. – 1696 с.

Сергій Харитонов,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого